

PETRA SVOLJŠAK*

Čevljarska zadruga iz Mirna v begunstvu v Savinjski dolini

IZVLEČEK

Članek poskuša rekonstruirati begunsko izkušnjo čevljarske zadruge iz Mirna v Savinjski dolini med prvo svetovno vojno. Temelji na dveh virih, zgodovini čevljarske zadruge, ki jo je napisal njen dolgoletni vodja Anton Vuk (1883–1967), in dnevniku za del leta 1917, ki ga je vodil tajnik zadruge Leopold Kemperle (1886–1950). Po vstopu Italije v vojno so se morali prebivalci Mirna izseliti že 23. maja 1915. Vodstvo čevljarske zadruge (ustanovljena 1908) je primerne prostore za delavnice našlo v gradu Vrbovec pri Rečici v Savinjski dolini, družine delavcev in delavk pa so naselili v okoliških krajih. Čevljarska zadruga je tudi v begunstvu delovala po zadružnih načelih, sistematično je skrbela za proizvodnjo vojaške in civilne obutve, dobavo materiala, preskrbo begunske kolonije z živili, obleko, drvmi in premogom ter za begunske in vojaške podpore.

KLJUČNE BESEDE

čevljarska zadruga, Miren, prva svetovna vojna, begunstvo, Savinjska dolina

ABSTRACT

MIREN'S EXILED SHOEMAKER COOPERATIVE IN THE SAVINJA VALLEY

The article aims to reconstruct the experience of Miren's exiled shoemaker cooperative in the Savinja Valley during the First World War. It draws on two sources, the history of the cooperative, written by its long-standing leader Anton Vuk, and the diary for part of 1917, kept by its secretary Leopold Kemperle. When Italy entered the war, the inhabitants of Miren were evacuated as early as 23 May 1915. The leadership of the shoemaker cooperative (established in 1907) chose Altenburg Castle (Slo. *Vrbovec*) at Rečica in the Savinja Valley as a suitable accommodation for its workshops and settled workers in the nearby area. Even in exile, the organization continued to abide by its cooperative principles by systematically ensuring material supply and the production of military and civilian footwear, by provisioning the refugee colony with food, clothing, firewood, and coal, and by distributing refugee and military support.

KEY WORDS

shoemaker cooperative, Miren, First World War, refugeeism, Savinja Valley

* izr. prof. dr., znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana, petra.svoljsak@zrc-sazu.si,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5814-6748>

BEGUNSTVO MED PRVO SVETOVNO VOJNO V AVSTRO-OGRSKI

Prva svetovna vojna je v slovenskem kolektivnem spominu umeščena na več področjih spominjanja, zagotovo pa je begunstvo ena od tistih izkušenj vojne, ki je najbolj pretresla območje, kjer je maja 1915 izbruhnila vojna. Zaradi bojov na novi, soški fronti je moralo domove zapustiti okoli 100.000 prebivalcev historične dežele Goriške, kar je poleg mobilizacije najbolj množična slovenska kolektivna izkušnja prve svetovne vojne. Goriški begunke in begunci so bili del velikih premikov civilnega prebivalstva med prvo svetovno vojno v Avstro-Ogrski, saj je bilo po nekaterih ocenah med vojno preseljenih kar 2 milijona državljanek in državljanov monarhije.¹ Izselitev slovenskega, furlanskega in trentinskega prebivalstva je bila določena z bojno črto med vojaškima nasprotnicama Avstro-Ogrsko in Kraljevino Italijo. Prebivalstvo z desnega brega fronte je bilo praviloma izseljeno v Italijo, z levega pa v notranjost avstro-ogrske monarhije. Do 1. januarja 1918 je bilo v notranjost monarhije z območja italijansko-avstrijske fronte skupno pregnanih okoli 230 tisoč beguncev. Iz Avstrijskega primorja je v begunskih taboriščih vojno preživljalo okoli 190 tisoč beguncev, od tega je bilo 114.383 Italijanov, 64.259 Slovencev in 11.224 Hrvatov iz Istre, od 22.867 beguncev, ki niso prejeli državne pomoči, pa je bilo 17.086 Italijanov ter 5781 Slovencev in Hrvatov. Preostalih 70.000 beguncev je prebežalo iz krajev ob tirolski fronti.² Po ocenah različnih avtorjev in avtoric je v begunstvo na »domačo« stran odšlo okoli 80.000 slovenskih begunk in beguncev.³

Za upravljanje s prisilnimi migracijami v monarhiji je bilo zadolženo notranje ministrstvo. Cesarski ukaz št. 213 z dne 11. avgusta 1914 o varstvu civilnih oseb, ki so se za namene vojskovanja siloma odstranile iz njihovega bivališča,⁴ je urejal varstvo civilnih oseb, »ki so se za namene vojskovanja siloma odstranile iz njihovega bivališča«, kar je pomenilo, da je vojna vstopila v življenje civilnega prebivalstva na območjih, ki so bila v neposrednem vojaškem interesu vojskujočih se držav, in da se je morala država, tako pravno kot

v praksi, pripraviti na posledice. Cesarski ukaz je predvidel sodelovanje krajevnih civilnih oblasti s pristojnim vojaškim poveljstvom, ki naj bi v prvem koraku popisalo osebe, ki bi jih bilo treba umakniti. Dolžnost vsakega posameznika pa je bila, da je zase in za svoje sorodnike posredoval vse potrebne osebne podatke ter pojasnil svoje premoženjsko stanje in možnosti preživljanja sebe in družine v primeru izselitve. Ukaz je prepovedal ločevanje zakoncev in mladoletnih otrok od staršev ali rejnikov. V 6. členu je predvidel največje število nepreskrbljenih izseljenih oseb, ki se je smelo naseliti v novem kraju začasnega bivanja, to število ni smelo preseči 2 % domačega prebivalstva oziroma številke 2000. Načrt morebitnega izpraznjenja krajev v neposredni vojni nevarnosti naj bi poskrbel za sorazmernost pri preselitvah, in sicer glede na absorpcijsko zmožnost krajev priselitve, ter omogočil delitev bremena in vzdržno obremenjevanje javnih sredstev.⁵

Načrt evakuacije, nastanitve in preskrbe prebivalstva je bil natančen, uresničevati so ga začeli tik pred izbruhom vojne med Avstro-Ogrsko in Italijo, vendar ne na predviden način. Evakuacija je namreč potekala po le nekajurnem predhodnem obvestilu, ki je bodočim beguncem dalo le nekaj ur časa za pripravo in odhod. Poveljnik 10. armade general Franz Rohr (1854–1927) je za evakuacijo civilnega prebivalstva predvidel poseben ukaz in šele 22. maja 1915 je bil izdan ukaz o evakuaciji kraških vasi v roku dveh ur;⁶ 23. maja zvečer so morali domove do 21. ure zapustiti prebivalci gornjega Posočja.⁷ Odhajali so z vozovi in drugimi prevoznimi sredstvi, za kraške begunce je bila vstopna železniška postaja v Sežani, od koder so jih vlaki odpeljali na perlustracijsko postajo v Lipnici/Leibnitz na Štajerskem. Številni begunci in begunke so se na pot odpravili kar peš in se najprej ustavili v bližnjem zaledju, na primer v Trenti, Kranjski Gori in Podkorenu,⁸ ali v Zgornji Vipavski dolini, od koder so se morali umakniti po ukazu poveljstva 5. armade.

Namestitev in razporeditev beguncev je potekala na podlagi premoženjskega stanja ter nacionalne in verske pripadnosti. Begunci in begunke, ki so s svojim gmotnim položajem zagotavljali preživetje svoje družine, so lahko ostali v zalednih krajih fronte na Kranjskem in Štajerskem, t. i. neimovite begunce in begunke pa so poslali v begunska taborišča ali jih organizirali v begunske kolonije.

1 Thorpe, *Displacing Empire*, str. 102.

2 Malni, *Evacuati e fuggiaschi*, str. 104–105.

3 Na primer Prinčič, *V Brucku taborišču*; Svöljšak, *Begunci*; Svöljšak, *Vojna*; Malni, *Evacuati e fuggiaschi*.

4 Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru. Kos CXVI., 13. avgust 1914, kos CXVI., 13. avgust 1914, str. 945, št. 213, Cesarski ukaz z dne 11. avgusta 1915, l., o varstvu civilnih oseb, ki so se za namene vojskovanja siloma odstranile iz njihovega bivališča (dostopno na <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=1914&size=45&page=1007> (17. 9. 2025)).

5 Prav tam.

6 Gl. Kosi, *Evakuacija*, str. 18–29.

7 Gl. Komac, *»Srce se mi trga od žalosti«*, str. 74–113.

8 Gl. Zlobec, *Za blagor očetnjave*; Komac, *»Srce se mi trga od žalosti«*; Klavara, *Plavi križ*.

Namestititev v taboriščih ter po nacionalnem in verskem ključu je imela (vsaj) dva zelo praktična cilja, ohranjanje socialnih stikov iz izvirnega lokalnega okolja, kar naj bi olajšalo begunsko stisko, ter zmanjšanje težav v komunikaciji glede na veliko jezikovno pestrost prisilno izseljenega prebivalstva. Kot ugotavlja Jernej Kosi, pa je oblasti k odločitvi o begunskih taboriščih kot krajih namestitve revnih in nepreskrbljenih beguncev vodil tudi premislek o tem, da se mora »pod nadzor represivnega aparata spraviti prav tisto populacijo, ki bi lahko v zaostrenih in negotovih razmerah predstavljala največjo potencialno nevarnost za javni red in mir«. ⁹ Dejstvo je, da državne oblasti na begunce niso bile pripravljene, množični značaj prve svetovne vojne pa se je odrazil tudi v množičnih prisilnih preselitvah prebivalstva, ki ga je bilo treba namestiti. Taborišča so bila sprva v dotrajanih stavbah, vojašnicah in drugih začasnih namestitvenih objektih, kmalu pa so začeli z izgradnjo pravih taborišč. Prvo taborišče je bilo odprto jeseni 1914 na Moravskem v Mušlovu (nem. Muschelberg) pri Mikulovu (nem. Nikolsberg) za judovske begunce in begunke, zadnje pa zgodaj poleti 1915 v Braunau am Inn. Begunska taborišča so postala soznačnica begunske izkušnje, predvsem begunske bede med prvo svetovno vojno.

Druga vrsta namestitve so bile begunske kolonije, ki so bile prvotno mišljene kot začasna rešitev pred preselitvijo v taborišče, ker taboriščne strukture še niso bile pripravljene. Toda pokazalo se je, da bo oskrba velike množice begunskega prebivalstva v taboriščih zelo težka. Tako so začasne naselbine postale trajna rešitev za večje skupine begunk in beguncev, ki so načeloma izhajali iz istega kraja. Tretja vrsta namestitve je bila namenjena preskrbljenim begunkam in beguncem, ki jim je gmotni položaj omogočal preživetje v begunstvu, kar se je sicer z leti in naraščajočo gospodarsko krizo v monarhiji spreminjalo, toda o namestitvi je odločalo izhodiščno stanje. Po podatkih avstrijskega notranjega ministrstva je več kot polovica slovenskih beguncev in begunk ostala na Kranjskem in v zalednih primorskih krajih, čeprav so bili še vedno v igri načrti o njihovi popolni odstranitvi z območja 5. armade, tj. od Julijskih Alp, soške doline, Goriške in Krasa do Jadranskega morja, zato ti begunci niso bili upravičeni do državne podpore, ker naj bi lahko zanjo prosili le v zaledju. ¹⁰ Na Primorskem in Kranjskem so po nadaljnji odločitvi poveljstva 5. armade ostali politično zanesljivi premožnejši begunci, kar so morali prosilci dokazati v postop-

ku, v katerem so pristojni policijski organi potrdili njihovo politično zanesljivost. ¹¹

Begunske kolonije so bile načeloma namenjene nepreskrbljenim begunkam in beguncem. Kraji namestitve so bili vnaprej določeni, krajeve gostiteljske oblasti pa so se morale z namestitvijo načeloma strinjati, kar pa ni pomenilo samodejne dobrodošlice »tujcem«; zlasti z vidika preskrbe so bile skrbi velike, saj so se vojne ekonomske razmere v državi z leti močno poslabšale. Po drugi strani so begunci in begunke predstavljali dragoceno delovno silo, kar pa ni bil dovolj prepričljiv argument za njihov sprejem. Tudi del slovenskih pregnancev in pregnank je begunstvo preživelo v tovrstnih skupnostih na Štajerskem, Češkem in Moravskem. Po nekaterih ocenah je bilo na Češkem okoli 700 slovenskih begunk in beguncev. ¹² Na Štajerskem, v Rečici v Savinjski dolini, je vojna leta preživela begunska skupnost iz Mirna pri Gorici, kar je v okviru begunske izkušnje avstro-ogrskega begunskega prebivalstva izjema, saj so s seboj preselili tudi svojo čevljarsko zadrugo.

Dne 31. decembra 1917 je stopil v veljavo Zakon št. 15 o varstvu vojnih beguncev, ki je šele določil pravni status vojnih beguncev, tj. oseb, ki so morale zapustiti svoje stalno bivališče zaradi ukazov oblasti, prostovoljno ali pod prisilo. Begunski zakon je uzakonil prakso nameščanja beguncev in begunk, kot se je uveljavila z izbruhom vojne in begunske krize, tj. ločevanje begunskega prebivalstva po nacionalnem, verskem in socialnem ključu. Prav tako je uzakonil celoten sistem podpor in organizacije »v zbiralnih naselbinah«, kot je zakon poimenoval begunska taborišča. Begunski zakon iz leta 1917 ni vodil k trajni zaščiti preseljenih državljanov monarhije ter ni upravljal z njihovim vračanjem, ki je bilo povezano z njihovim statusom in državljanstvom, odvisnim od njihove domovne občine (*Heimatrecht*) pred izbruhom prve svetovne vojne, saj je državljanstvo v Nemški republiki Avstriji dobila oseba, katere stalno bivališče je bilo na ozemlju nove republike pred avgustom 1914. Begunci iz obrobij nekdanje monarhije so bili iz državljanstva in z njim povezanih socialnih pravic avtomatično izključeni, kar je v procese vračanja in integracije v novo družbeno stvarnost vneslo dodatne težave in negotovosti. ¹³

¹¹ Kosi, Evakuacija, str. 27–28.

¹² Skrbinšek, Slovenski begunci, str. 88.

¹³ Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru, Kos VIII., 11. januar 1918, str. 81, št. 15, Zakon z dne 31. decembra 1917. I. o varstvu vojnih beguncev (dostopno na <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=1918&page=131&size=45> (18. 9. 2025)).

⁹ Kosi, Evakuacija, str. 22.

¹⁰ Kosi, Evakuacija, str. 27.

MIRENSKA ČEVLJARSKA ZADRUGA

Mirenska čevljarska zadruga je bila od ustanovitve leta 1908 eden od temeljev obrtniško-industrijske dejavnosti ter pomemben zaposlovalec v Mirnu in okolici. Temeljila je na čevljarski tradiciji iz prve polovice 19. stoletja, ko so mirenski čevljarji izdelovali ter popravljali preprosto in trpežno obutev za kmečko in delavsko uporabo, proti koncu stoletja pa so se usmerili tudi v izdelovanje zahtevnejše, meščanske obutve. Svoje izdelke so prodajali na Goriškem ob tržnih dnevih, deloma pa so zalagali tudi trgovce v Istri in Dalmaciji. Delali so vsak zase in bili drug drugemu konkurenca, kar je vplivalo na skromen zaslužek, pa tudi na slabšo kakovost izdelkov. Zaslužek večinoma ni zadostoval za najemanje pomočnikov, prav tako ne za preživetje, kar je vodilo v revščino ter neprimerno in nehygienično delovno okolje. Posledice so bile slabe zdravstvene razmere ter obolevnost čevljarskih mojstrov in delavcev, zlasti zaradi tuberkuloze.

Leto 1907 je prineslo pomembno spremembo, saj je bil takrat za mirenskega župnika imenovan Ivan Rojec (1866–1928),¹⁴ dotlej kurat v Biljah, kjer

Čevljarska zadruga v Mirnu pri Gorici
Primorsko
največja slovenska tovarna čevljev.

Lastne prodajalne:

- Gorica,** Trg sv. Antona 1.
- Gorica,** na Kornju 13.
- Trst,** Via dei Rettori 1.
- Trst,** Barriera Vecchia 38.
- Split,** ulica Subića 2.
- Tržič** (Monfalcone): Corso Aquileia.

Čevlji se pošiljajo iz centrale v Mirnu tudi po pošti na drobno in debelo.
Oenik za drobno eksportno prodajo se pošlje franco vsakemu na zahtevo.
Zadruga izdeluje vsakovrstne čevlje. Za izdelovanje se rabi samo usnje in sicer najboljše vrste. Delo je lično in trpežno.
To edino združeno podjetje te vrste se sl. občinstvu najljubše priporoča.

Oglas za čevljarsko zadrugo (Koledar družbe sv. Mohorja 1915, str. 242).

¹⁴ Uredništvo, »Rojec, Ivan« (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi514705/>) (21. 9. 2025)). Rojec je bil leta

je leta 1898 ustanovil Zadržno opekarno in kasneje posojilnico ter v okolici širil zadržno zavest in snoval zadržno socialno-gospodarsko politiko. V Mirnu je »kot navdušen zadržnik takoj uvidel, da je nevzdržno stanje mirenskih čevljarjev mogoče rešiti samo na zadržni podlagi«. ¹⁵ Ob ustanovitvi je k zadrugi pristopilo 18 čevljarskih mojstrov z 90 pomočniki. Zadruga je najprej sezidala tovarno z velikimi zračnimi delavnicami, pisarno in skladišči, z delom v novih prostorih so začeli že konec leta 1908. Nova oblika organizacije je prinesla tudi novo organizacijo dela, uveden je bil 9-urni (kasneje 8-urni) delavnik, sobota popoldne je bila dela prosta, izboljšale so se plače in delovni pogoji. Po treh letih delovanja je zadruga zašla v gospodarske težave, ki jih je rešila s pomočjo zadržne zveze iz Gorice. Kot knjigovodja in kasneje ravnatelj se je vodilni strukturi pridružil pisec *Zgodovine čevljarstva v Mirnu*, zadržnik in prosvetni delavec Anton Vuk. ¹⁶ Leta 1912 je imela zadruga 6 lastnih prodajaln, po dve v Gorici in Trstu, po eno pa v Tržiču/Monfalcone in Splitu, kupcem pa je izdelke pošiljala tudi po povzetju ter jih zaščitila z registrirano blagovno znamko »Adria«. Delavci so bili deležni strokovnega izobraževanja; ker so izdelovali pretežno težjo delovno obutev, so se morali usposobiti tudi za izdelavo bolj finih čevljev, pri čemer so si od leta 1912 pomagali tudi s stroji (prej so uporabljali le šivalne stroje). Kot je zapisal Anton Vuk, je »vsled boljše organizacije v podjetju samem to je v proizvodnji in administraciji ter pridobitev zdravega trga, [...] zadruga že v letih 1912 do 1914 krila v prvih letih obstoja nastalo izgubo«. ¹⁷

PRVA SVETOVNA VOJNA

Za rekonstrukcijo delovanja mirnske čevljarske zadruge in življenja begunske kolonije v Savinjski dolini razpolagamo z dvema povednima viroma; leta 1957 je Anton Vuk spisal že omenje-

1913 na listi novostrujarske SLS izvoljen za poslanca v goriški deželni zbor, leta 1915 je bil iz Mirna premeščen v Tolmin za dekana, leta 1916 ga je nadškof Sedej imenoval za škofijskega komisarja in vizitatorja begunskih taborišč, kjer je kot dekan opravil ključno delo za izboljšanje položaja slovenskih begunk in beguncev v begunskih taboriščih, saj je izposloval preselitev begunskega prebivalstva iz prenatrpanega taborišča Gmünd v novozgrajeno taborišče Bruck an der Leitha. O begunskem vprašanju je redno poročal v slovenskih časopisih. Po 12. soški ofenzivi se je vrnil v Tolmin, kjer je skrbel za italijanske vojne ujetnike ter se lotil obnove porušene Tolminske. O delovanju dekana Ivana Rojca med prvo svetovno vojno gl. Podbersič, Msgr. Ivan Rojec, str. 235–249.

¹⁵ Vuk, *Zgodovina*, str. 3 (kopijo hrani avtorica).

¹⁶ Brecelj, »Vuk, Anton« (<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi826466/>) (21. 9. 2025).

¹⁷ Vuk, *Zgodovina*, str. 4.

no *Zgodovino čevljarske industrije in obrti v Mirnu, v zvezi z zadružništvom in socialističnim gospodarstvom. Ob desetletnici ustanovitve današnjega podjetja Tovarna čevljev »Jadran«*. »Zgodovino« je v neintegralni obliki objavil Andrej Videčnik.¹⁸ V isti publikaciji je delno objavljen tudi drugi vir, dnevnik Zadruga, ki ga je pisal tajnik zadruga Leopold Kemperle; obsega obdobje od januarja do 23. avgusta 1917, gradivo pa hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.¹⁹ Vukova zgodovina je strnjena pripoved o delu zadruga, ki je tesno povezano tudi z življenjem begunske kolonije, po drugi strani pa se je »dnevničar« Kemperle posvečal tudi drugim tematikam, veliko vremenu, begunskim in vojaškim podporam, preskrbi, delovanju čevljarske zadruga in političnim zadevam.

Ob izbruhu prve svetovne vojne je bila mobilizirana skoraj polovica delavcev in članov zadruga, ostalo je nekaj več kot 50 delavcev, proizvodnjo pa je zadruga kmalu prilagodila novim, vojnim razmeram. Že prve dni avgusta 1914 je od vojnega ministrstva prejela ponudbo za izdelovanje vojaških čevljev, prejšnjo letno proizvodnjo 30.000 parov je povečala na 20.000 parov v desetih tednih. Zato pa je bilo treba povečati delovno silo, zaposlili so kar 250 obrtnikov nečevljarjev, ki pa so zaradi vojne ostali brez dela in so se morali hitro priučiti dela na traku: »S temi improviziranimi delavci in delavkami je zadruga točno v določenem roku to prvo dobavo tudi izvršila. Zatem je dobila nove dobave in zvišala obrat na tristopetdeset zaposlenih s proizvodnjo do sedemsto parov dnevno.«²⁰

V BEGUNSTVU

Z italijanskim vstopom v vojno so se razmere za zadrugo in prebivalstvo Mirna ter okolice obrnile na glavo. 18. maja 1915 sta Vuk in Kemperle že iskala primeren prostor za »centralno preselitev«.²¹ 21. maja 1915 opoldne je prišlo povelje o selitvi zadruga v grad Vrbovec pri Mozirju. Tako so do 23. maja delavci naložili devet vagonov strojev, dva težka motorja, orodje, kopita čevljev, usnje, druge surovine, izdelke in polizdelke, kar bi po prepričanju A. Vuka ne bilo mogoče brez moči zadružništva in vzajemnosti. Ob prihodu so morali vagone raztovoriti na plano ter vse pretovo-

riti v 10 kilometrov oddaljeni grad Vrbovec, kjer je celotno obdobje begunstva delovala uprava zadruga. Obenem je zadruga organizirala preselitev članov, delavcev in njihovih družin, skupaj 1200 oseb, na Štajersko, v Savinjsko dolino, kjer so begunce nastanili v zasebnih hišah v Mozirju, Rečici in okoliških vaseh. Celoten postopek iskanja stanovanj, preselitve strojev, opreme in materiala ter iskanja pomoči za prevoze pa vendarle ni potekal povsem gladko, saj so se nekateri člani zadruga, na katere je ravnatelj računal, vdajali brezskrbnosti ter prepuščali skrbi ravnatelju Vuku.²² Ta je posebej poudaril, da so pri nastanitvi pomagali tamkajšnji rodoljubi, še posebej mozirski župan dr. Jože Goričar, v delu »Zgodovine«, ki obsega obdobje prve svetovne vojne in begunstva, pa ni nikjer omenjena morebitna nenaklonjenost domačega prebivalstva do beguncev ali zadruga. Zato pa drugače zveni zapis v vojni kroniki Mozirja, ki jo je zapisal trški kronist in publicist Žiga Laykauf (1868–1938). Ta je begunce neposredno krivil za veliko draginjo, ki je zajela Mozirje z okolico, tako kot celotno Cislajtanijo, v letih 1916 in 1917: »Poseben vzrok nastale draginje bili so tudi sem došli begunci, v celem okraju jih je 1.200. Privlekli so seboj iz Mirna pri Gorici 'Čevljarsko zadrugo', ki se je v Vrbovcu utaborila. Ti so dobivali begunsko podporo, deloma tudi vojaško, niso bili z doma neimoviti in preplačevali so vsako stvar. Ko se vrnejo, jim bo morda druga predla!« je beguncem nenaklonjeni zapis skoraj z grožnjo zaključil mozirski kronist.²³ Sicer pa tovrsten odnos do slovenskih beguncev v slovenskih deželah ni bil izjema, begunci in begunke so bili tujci v lastni domovini, pogosto so jih imenovali celo »Lahi« in jih krivili za pomanjkanje, ki je pestilo domače prebivalstvo.

Zadruga je bila dobro organizirana skupnost, kar se je odrazilo tudi v begunstvu in morda (z)motilo mozirskega kronista, medtem ko je okoliško prebivalstvo ponudilo svojo pomoč. Po poročanju dnevnika *Slovenec* je zadruga v begunstvu nadomeščala županstvo, bila je v marsičem župnijski in predvsem aprovizacijski urad.²⁴

Teden po prihodu je zadruga namreč prav s pomočjo domačih obrtnikov obnovila obrat in zaposlila vse delavce in delavke, obenem pa so začeli graditi trdnjše delovne barake. Najprej je bila zgrajena baraka za strojno delavnico, ki so jo opremili s stroji in pogonskim motorjem, potem pa so nastajale barake za ostale oddelke, skupaj

¹⁸ Videčnik, *Primorski begunci*.

¹⁹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917. Objava v Videčnikovi knjigi je nepopolna.

²⁰ Vuk, *Zgodovina*, str. 5.

²¹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 7. Kot kaže, je to besedilo prvi del »Zgodovine« Antona Vuka, in sicer sega do leta 1921, oddano pa je bilo kot poročilo vodje in ravnatelja zadruga odboru 21. januarja 1921. V »Zgodovini« je Vuk kritične dele iz zapisnika izpustil.

²² PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 8.

²³ Videčnik, *Laykaufova vojna kronika Mozirja*, str. 21.

²⁴ *Slovenec*, 12. 10. 1916, str. 4, »Begunska kolonija«. O preselitvi zadruga je v Zadružnem pregledu poročal tudi *Narodni gospodar*, 10. 8. 1915, str. 205.

Mirenska begunska kolonija v Nazarjah leta 1916 (PANG 1109, t. e. 5, a. e. 10, št. 17).

v dolžini 100 metrov. Glavna stavba je bila dolga 50, široka 8 in visoka 10 metrov, strojna delavnica je bila dolga 40 in široka 8 metrov, preostalih 10 dolžinskih metrov pa sta zasedala garaža in gospodarsko poslopje. Pozimi 1917 so začeli graditi novo barako, in sicer veliko delavnico za cikle, dve sobi za obiske, sobo za zdravnika in hleve.²⁵ Celotna površina tovarne je merila 5000 kvadratnih metrov, bila je obzidana ter je skladiščila vse potrebno za proizvodnjo vojaških in civilnih čevljev. Zadruga se ni zadovoljila z opremo, ki so jo pripeljali iz Mirna, temveč je nakupila nove stroje, v en prostor so postavili težke stroje za sekanje podplatnega usnja, izrezovanje, valkanje (mehčanje) in prešanje usnja ter manjše stroje za predpripravo podplatnega usnja. Poseben oddelek je bila prešivalnica nadplato, ki je bila opremljena s šivalnimi stroji na električni pogon in posebnimi stroji za obdelavo nadplatnega usnja. Tovarna je premogla električno napeljavo, ki je v zimskih obdobjih včasih ponagajala; kot si je »pojav« duhovito razložil Kemperle, »mora [imeti] škrtatelj svojo roko vmes. Navadno se dogajajo neprilike ob sobotah zvečer ali pa pred praznikom ...«. ²⁶ Izpadom elektrike so tako morali prilagoditi tudi delovnik. Poleg slabe oskrbe z elek-

triko je omenil hudo pomanjkanje drv, tako da je zaradi mraza delo v gradu postajalo nemogoče. Junija 1917 je morala zadruga kot vojaška proizvodnja ustanoviti »gasilni klub«, ki so ga ustanovili skupaj z delavnico v graščini, tako so združili orodje in gasilce ter izvedli gasilsko vajo.²⁷ Kmalu so morali znanje prenesti v prakso, saj so zadrugi gasilci sodelovali pri gašenju požara grajskega gozda 7. junija 1917.²⁸

PRITOŽBE IN PREISKAVE

Zadruga je bila večkrat deležna obiskov revizijskih komisij, bila je žrtev ovadb in sodnega preganjanja zaradi domnevnega izdelovanja civilnih čevljev iz »vojaškega« usnja, pa tudi »oproščevanje« čevljarjev od vojske je bil trn v peti vojaškemu oblastem. Zato je bil ravnatelj zadruga Anton Vuk obtožen po 327. členu vojaškega zakonika,²⁹ ki je kot zločin zoper vojaško moč države obsojal tistega, ki bi s svojimi dejanji povzročil škodo vojski,³⁰

²⁵ Videčnik, *Primorski begunci*, str. 19.

²⁶ Videčnik, *Primorski begunci*, str. 14.

²⁷ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarke zadruga v Mirnu 1917, zapis 2. junija 1917.

²⁸ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarke zadruga v Mirnu 1917, zapis 7. junija 1917.

²⁹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarke zadruga v Mirnu 1917, zapis 1. marca 1917.

³⁰ RGBI, VI. Stück, Nr. 19, 31. Jänner 1855, Kaiserliches Patent vom 15. Jänner 1855, womit ein neues Militär-Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen kundge-

za kar je bila zagrožena kazen od 5 let zapora do vislic. Preiskava je trajala šest mesecev in se februarja 1917 zaključila, ker je vojaško sodišče presodilo, da so bile obtožbe neutemeljene.³¹ Razlog za gonjo naj bi bile izjave predsednika zadruga, dekana Ivana Rojca, proti celjskim trgovcem.³² Po pričevanju Antona Vuka pa je bil razlog (tudi) v njegovi pritožbi vojnemu ministrstvu zaradi neupravičenih očitkov o slabih dobavah.³³ Toda v začetku junija 1917 »pride voj. ministrstvo, pogreje to že rešeno zadevo in hoče nas kaznovati«³⁴ z izključitvijo zadruga iz nadaljnjih vojaških dobav zaradi izdelave civilne obutve iz kvalificiranega usnja, zaradi pomanjkljivosti v poslovanju ter zaradi zlorabe oprostitve obrtnikov, kakor so revizije ugotavljale že leta 1916. Tej odločitvi se je zadruga vodstvo uprlo, ker ni moglo »prepustiti, da bi se z nami pometalo in nas pod pritiskom zunanjih neprijateljev poniževalo, zato smo podvzeli vse korake, da se imenovani odlok analizira«.³⁵ Osebo in prek poslancev so posredovali pri pristojnih oblasteh v Gradcu, predvsem pa so bili prepričani, da imajo nasprotnike tako iz gospodarskih kot nacionalno-političnih razlogov.

Posledica odločitve vojnega ministrstva je bil vpoklic dotlej oproščenih delavcev zadruga, vendar se jim je v pričakovanju rešitve z orožniki še uspelo dogovoriti za zadržanje ukrepa.³⁶ V začetku julija zadeva še ni bila rešena, najprej so prišle pozivnice za vpoklic k tržaškemu pehotnemu polku s sedežem v Radgoni, nekaj dni kasneje pa še za pripadnike domobranskih enot,³⁷ vendar so vsi vpoklicani še ostali »doma«. Sredi julija so od državnega goriškega poslanca Josipa Fona (1865–1925) prejeli sporočilo, da so glede omenjene zadeve storili vse potrebno in da lahko mirno čakajo ugoden razplet. Prvi znak, da se zadeva premika, je bil poziv vojnega ministrstva, naj zadruga pošlje seznam vseh oproščenih,³⁸ nekaj dni kasneje pa se je predsednik zadruga odpeljal na Dunaj, da bi prišel do končnih informacij glede vojaških nabav in oproščencev; rešitev je bila ob-

ljubljena v nekaj dneh, 27. julija so naložili novo dobavo vojaških čevljev, večinoma planinskih. 28. julija se je dekan Rojec vrnil in sporočil, da bo kmalu prišlo novo naročilo, graško poveljstvo pa je zagotovilo nadaljnje državno varstvo: »Razni neprijatelji, ki so nam kopali grob, so doživeli nesmrtni fiasko,« je komentiral Kemperle.³⁹ Veselo novico za mirno zadruga so vsi moški begunci proslavili s kosilom pri Turnškem in veselimi napitnicami,⁴⁰ čeprav se je zadeva še vedno vlekla tudi v avgust. Na dan so prihajale nove informacije o razlogih za prekinitev naročil, in sicer slaba kvaliteta vojaških čevljev, v ozadju pa naj bi bila po poizvedbah poslanca Fona nova anonimna ovadba, kar je kronist pospremil s komentarjem: »Sv. Birokracij združen z nemško zlobo je res še za pekel predober.«⁴¹

Toda poročilo Antona Vuka iz leta 1921 vendarle napeljuje na misel, da v zadrugi ni vse delovalo po željah in načrtih. Zaradi neprestanih poti med Gradcem, kjer se je A. Vuk dogovarjal za material, naročila in oddajo naročil, ter Mozirjem ni mogel nadzirati dela v čevljarskih delavnicah, zato naj bi se »razpasla nevbogljivost [sic] in upornost, tako daleč, da je bil človek v nevarnosti dejanskega napada od strani delovodje vpricho delavcev, ako je hotel posredovati«,⁴² kar je vplivalo na kvaliteto dela in izdelkov. V delavnicah je vladal nered, delavci naj bi celo kradli material, delovodje pa naj bi se vdajali pijači in lenarili, čeprav jih je Vuk pisno in ustno opozarjal, da škodijo zadrugi. Ker so bila kopita čevljev izdelana pomanjkljivo, je vojno ministrstvo zadrugi očitalo, da v skladišče (*Monturdepo*) oddaja slabo blago, čemur je Vuk oporekal, saj naj bi vse napake popravili pred oddajo. Pritožil se je tudi na ministrstvo, posledica pa je bila že omenjena gonja, pogoste revizije oproščencev in številna vojaška nadzorstva.⁴³ Kot je ugotavljal Anton Vuk, je preiskava kljub obnovljenim naročilom podjetju finančno škodila. Poleg tega je visoka inflacija zniževala vrednost denarja, zato se je vodstvo zadruga odločilo za nakup novih strojev, kar se je obrestovalo ob vrnitvi zadruga v Miren, saj bi denar izgubil na vrednosti tudi zaradi menjave valute ob razpadu stare in prihodu nove države.

Težave zadruga so vnesle tudi nekaj nezaupanja med dekanom Rojcem in Antonom Vukom;

macht, und vom 1. Juli 1855 angefangen in Wirksamkeit gesetz wird.

31 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 9.

32 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 20. julija 1917.

33 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 9.

34 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 8.–25. junija 1917.

35 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 8.–25. junija 1917.

36 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 30. junija 1917.

37 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 6. julija 1917.

38 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 20. julija 1917.

39 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 28. julija 1917.

40 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 29. julija 1917.

41 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 8. avgusta 1917.

42 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 8.

43 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 4, Zapisnik 1921, str. 9.

prvi si je, čeprav napoten k drugim nalogam, želel podrobnejših informacij o delovanju in poslovanju zadruga, saj je bil še vedno v funkciji nadzornika, ki je o revizijah in obiskih vojaških komisij izvedel po drugih kanalih. Od Vuka je pričakoval, da bo tajniku Kemperletu naročil, naj nadzorniku piše dopisnico z informacijami o delovanju vsaj enkrat tedensko, »mislim, da bi našel Kemperle dovolj časa za to, ko ga ima čez mero za - pijančevanje,« je bil oster Rojec.⁴⁴ Skrbela so ga zlasti preplačila nad maksimalnimi cenami pri dobaviteljih materiala (omenja podjetje Adler), zaradi česar zadruga ni mogla imeti dobička. Dodatno ga je skrbelo dejstvo, da naj bi bilo vodstvo zadruga zadovoljno z obstoječim stanjem in ni stremelo po izboljšanju položaja: *»Ako se denemo na to stališče ne bo nihče več skrbel, da vestno opravlja svoje dolžnosti in v tej brezbriznosti bi šla zadruga na rakovo pot ter bi se v enem mesecu končala.«*⁴⁵ V pismu je dekan Rojec posebej poudaril, da glede brezbriznosti ni imel v mislih ravnatelja Vuka, čeprav se ni mogel znebiti občutka, da njega in brata, tudi člana zadruga Franca Rojca, Vuk prezira; brat je namreč Rojcu poročal o določenih dogodkih v zadrugi. Dekan Rojec je sicer v spravnem pismu Vuka opozoril, koliko je storil zanj in za njegovo družino; poudaril je predvsem oprostitev od vojaščine in dejstvo, da *»si pri svoji družini, si gospod, Tvoja žena gospa, Tvoje hčerke gospodične in se Ti ni treba bati prihodnosti [sic]. Da bi te zadela usoda mojega brata, ki je vže 2 ½ leti proč od družine, ko se mu je trojno posestvo vničeno [sic] itd. itd. [...] Pomisli kakšno dobroto uživaš [sic] v zadrugi, vže [sic] radi tega da si prost vojaščine!«*⁴⁶ Vukova užaljenost je namreč izvirala iz kritik, ki jih je na račun zadruga izrekel Rojčev brat, in so, tako dekan, izvirale predvsem iz skrbi za dobrobit zadruga. V pismu je Rojec potarnal tudi zaradi svojega zdravstvenega stanja, saj mu je otekla noga preprečila obisk Mozirja. V arhivskem gradivu ni odziva Antona Vuka na omenjeno pismo.

PROIZVODNJA IN PRODAJA

Dobra organizacija proizvodnje se je odražala tudi v skladiščenju rezervnih delov, da proizvodnja ne bi zastala, dobava materiala je bila namreč ves čas izselitve pereč problem, zato se

je morala zadruga prilagajati razmeram na trgu.⁴⁷ V komunikaciji s pristojnim ministrstvom je zadruga v primeru pomanjkanja ustreznega usnja proizvodnjo preusmerila v izdelavo cokel in popravilo starih vojaških čevljev, ki so jih prejeli vojaki v zaledju, ko pa so izdelali nove, so jih dobili vojaki na fronti. Glede proizvodnje cokel je tajnik 9. januarja 1917 poročal, da bi cokel prodali, kolikor bi jih naredili, ne glede na ceno. Izdelava cokel se je razvijala tudi v oblikovalskem smislu, nadgradili so osnovni model in pripravili cokle za »elegantni svet«. Zgornji del cokel je bil iz finega polakiranega usnja, podplati pa so bili leseni, kar je bilo po tajnikovem mnenju videti »precej komično«. »Klasične« cokle so ponudili tudi upravi begunskega taborišča v Wagni, ki je sprejela vseh 10.000 parov, in to po ceni, ki jo je ponudila zadruga, pa tudi kasneje je zadruga v Wagno in Lipnico dobavljala cokle. Zaradi pomanjkanja usnja za vojaške čevlje so morali prilagoditi celo proizvodnjo vojaških čevljev, ki so jih izdelovali iz svinjskega usnja, podplate pa zlepili iz več kosov. Za izdelavo civilnih čevljev pa je država izdala nove uredbe, in sicer je bilo treba natančno zabeležiti, iz kakšnega usnja so in iz katere partije je bil kos izrezan, določena je bila tudi cena.⁴⁸ Tako je morala zadruga svojo proizvodnjo neprestano prilagajati vedno novim predpisom, sredi aprila so na primer nove uredbe skoraj onemogočile izdelavo čevljev z usnjenimi podplati. Za cokle so smeli uporabljati le usnje za tornistre,⁴⁹ ki so ga obrnili tako, da je bila kosmata stran noter, gladka pa zunaj, »pa so čisto fletni zgornji deli.«⁵⁰ Zanimiva pa je bila opazka tajnika zadruga, da so bili predpisi glede dobička ugodni, a povezani s toliko administrativnimi izzivi, da niti dobiček ni bil več motivacija za proizvodnjo. Sredi aprila 1917 pa so morali proizvodnjo kljub temu ustaviti za 14 dni, ker niso imeli materiala za izdelavo vojaških čevljev, medtem ko so imeli v skladiščih dovolj cokel tudi za uporabnike v begunskih taboriščih.

VPOKLICI DELAVCEV

Poleg materiala so na dinamiko proizvodnje vplivali vojaški vpoklici. Ker je zadruga izdelovala čevlje za vojaške potrebe, je bilo po podatkih Antona Vuka vojaške službe oproščenih več kot sto delavcev. Vendar je bil proti koncu vojne tudi ta »odpustek« deloma ukinjen, saj je na frontah

44 PANG 1108, Anton Vuk, t. e. 4, pismo dekana Rojca Antonu Vuku in članom »čevljarske zadruga« 1915–1927, pismo 15. 12. 1916.

45 PANG 1108, Anton Vuk, t. e. 4, pismo dekana Rojca Antonu Vuku in članom »čevljarske zadruga« 1915–1927, pismo 15. 12. 1916.

46 PANG 1108, Anton Vuk, t. e. 4, pismo dekana Rojca Antonu Vuku in članom »čevljarske zadruga« 1915–1927, pismo 15. 12. 1916.

47 Videčnik, *Primorski begunci*, str. 18.

48 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 27. marca 1917.

49 Telečnjak, torba iz telečje kože ali usnja ter iz platna za na hrbet ali za čez ramo (fran.si).

50 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis od 5. do 18. aprila 1917.

primanjkovalo vojakov, tako da so vojaške komisije občasno popisovale »oproščence« ter jih po vojaškem pregledu poslale na fronto. Nabor je izvajala Teritorialna inšpekcijska komisija, vse »oproščence« je najprej površno pregledal vojaški zdravnik, ki je pred ime postavil plus ali minus, pri čemer je plus pomenil vpoklic. Dne 28. februarja 1917 je na primer vojaška komisija odbrala 23 vojaško sposobnih delavcev, 10 jih je ocenila z minusom. Ti so bili označeni za »nepogrešljive« in so lahko ostali v delavnicah za nedoločen čas. Pri plusih pa je bila odločilna starost; tiste, ki so bili rojeni pred letom 1870, so samodejno pustili, medtem ko so mladi in srednja generacija morali na fronto, pa tudi v tem primeru se je zgodilo, da so si na primer poslovodja, njegov namestnik in knjigovodja »po precej hudih bojih [...] našli milost in ostanejo doma. Ker so v začetku pobrali skoro vse, so ob koncu z dvema rojenima l. 1875 delali bolj po milosti in so nam jih pustili.«⁵¹ Tako je na koncu od 23 plusov ostalo doma osem delavcev, v celoti 18, ostali pa so morali 15. aprila 1917 na fronto. Vojaška komisija je potem v pretres vzela še ostale delavce letnikov 1887–1899, ki so že bili na naboru ali pa jih je ta čakal leta 1917; v poštev je prišlo 79 delavcev in samo za 3 je obveljalo, da bi jih lahko oprostili, »[v]sem drugim ne obetajo drugega kakor: pojdi in nosi puško!«⁵² Sicer pa je kronist komisijo ocenil kot korektno, le zdravnik je »pri vizitaciji precej robantil čez Primorje in one, ki so toliko mladih močnih oseb superarbitrirali.«⁵³ Marca so se nabori pomnožili, a je bilo potrjenih malo delavcev. Pomanjkanje delovne sile so reševali tudi z delavci, ki so jih dobili na primer iz zaledne vojašnice 17. pehotnega polka v Lebringu; tako je 9. marca v zadrugo prišlo 10 nekdanjih delavcev.⁵⁴ Po 15. aprilu 1917, ko so morali vpoklicani delavci na fronto, je morala zadruga zapreti Peliconovo delavnico v gradu, kar je imelo tudi simbolni pomen, saj se je v tej delavnici začelo begunsko življenje in delo ter je bila središče begunskega utripa.⁵⁵ V začetku maja 1917 so bile oprostitev od vojske omejene samo še na poljska dela. Vuk je v kroniki zapisal, da so se vsi vpoklicani do konca

vojne vrnili,⁵⁶ Kemperle pa je poročal, da so dotlej na bojišču izgubili tri mlajše delavce.⁵⁷

ŽIVLJENJE BEGUNSKÉ KOLONIJE

Zadruga je poleg čevlarske proizvodnje organizirala celotno življenje begunske skupnosti v koloniji, s čimer je zagotovo lajšala breme, ki ga je begunsko prebivalstvo predstavljalo za lokalno gostiteljsko okolje. Po zadružnih načelih je ustanovila delavsko konzumno zadrugo za prehrano, ki je imela velik promet. Pozimi 1917 je tudi pri okoliških kmetih zmanjkalo zalog, zato so begunci in begunke nakupovali v zadružni prodajalni, ki je imela v dolini še štiri poslovalnice, dnevni promet je po oceni tajnika Kemperleta znašal tudi do 1000 kron.⁵⁸ Pod okriljem zadruge je delovala tudi ljudska kuhinja za delavce, ki niso imeli družin, in tiste, ki so bivali v oddaljenih krajih. Organizirali so klanje živine, pozimi 1917 so iz Gradca od deželnega kulturnega inšpektorata dobili 5 krav švicarske pasme, da so lahko poskrbeli tudi za mleko, le krma je bila ves čas begunjenja v Savinjski dolini problem.⁵⁹ Zadruga je priskrbela tudi obleko in druge življenjske potrebščine, in to po najnižjih cenah, oblačila so od lokalnih oblasti na začetku begunske poti dobili celo zastonj. Ščasoma so se razmere zaostrele na vseh področjih preskrbe. Primanjkovalo je oblek in posteljnine, zato so se kopičile prošnje na pristojne urade, nekaj obleke so razdelili prav v velikonočnem času.⁶⁰ V začetku marca 1917 so zaloge v skladiščih oskrbovalnice pošle, ostala sta le zelje in meso (!). Krompirja niso imeli že več tednov, čeprav jim je bil odkazan, vendar je bil po naredbi pristojnih oblasti ves krompir namenjen za seme. Zato so na politično ekspozituro v Mozirju 7. marca naslovili pismo s prošnjo, naj jim vendarle oddajo dodeljeno količino krompirja, poleg tega niso imeli ješprenja, fižola in kaše, odkazanih je bilo 9 dkg moke na osebo na dan in zelje.⁶¹ Zato je mozirski komisar

⁵⁶ Vuk, *Zgodovina*, str. 6.

⁵⁷ Zapis je nekoliko dvoumen in se glasi: »Boj je bil hud ter smo izgubili na bojišču tudi 3 mlajše člane: Pelicon, Ožbolt in Saksida Viktor, ki morajo odriniti« (PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 28. februarja 1917). Po podatkih, dostopnih na portalu SIstory, je med prvo svetovno vojno umrlo 39 vojakov iz Mirna, na seznamu ni imen padlih, ki jih omenja L. Kemperle (Žrtve 1. svetovne vojne na Slovenskem, <https://www.sistory.si/ww1/>) (18. 9. 2025). Prav tako niso omenjeni v seznamu vojaških žrtev prve svetovne vojne v Mirnu, ki ga je pripravil Ferletič, *Vojna škoda*, str. 52–61.

⁵⁸ Videčnik, *Primorski begunci*, str. 19.

⁵⁹ Videčnik, *Primorski begunci*, str. 19.

⁶⁰ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 3. aprila 1917.

⁶¹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 7. marca 1917.

⁵¹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 28. februarja 1917.

⁵² PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 28. februarja 1917.

⁵³ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 28. februarja 1917. Superarbitrirati – z višjo zdravniško komisijo ugotoviti (ne)sposobnost koga za vojaško službo (fran.si).

⁵⁴ d PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 9. marca 1917.

⁵⁵ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevlarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 2. aprila 1917.

Mirenski begunci leta 1917
(PANG 1109, t. e. 5, a. e. 10, št. 16).

priporočil, glede na zaloge, o katerih je poročal kronist (zelje in meso), naj ljudje uživajo več mesa, zlasti ker so imeli begunci podporo in še zaslužek zraven.⁶² V tem času je tudi država k blaženju naraščajoče draginje in pomanjkanja prispevala predvsem z nasveti, kako naj ljudje kuhajo in porabijo na primer sadje, kako naj shranjujejo zelje in krompir, sušijo sadje ter nasadijo buče, konopljo in lan. Hrano in druge potrebščine (na primer petrolej) je prebivalstvo prejelo na karte, a tudi na karte pogosto ni bilo mogoče dobiti hrane, ker je preprosto ni bilo. Seveda pa so si begunci in begunke pomagali tudi sami in pri okoliških kmetih iskali hrano, včasih so odhajali celo več ur daleč, da so kaj dobili, najučinkovitejši sistem pa je bila blagovna menjava.⁶³ Po poročanju časnika *Slovenec* domačini niso bili povsem naklonjeni »prosjachenju« ter so begunke in begunce odganjali kot »potepuhe«. V neki občini v Savinjski dolini naj bi občinski sluga celo »oklical pred cerkvijo, da odslej ne sme 'beguncem, tem potepuhom' nihče več nič prodati«. ⁶⁴ Vedno večje so bile tudi težave s krmo za živino. Že v poletnih mesecih so zaradi izkušenj v pretekli zimi pripravljali premog in drva za prihajajoče zimske mesece.

SLABI ČASI – SLABE RAZMERE

V oskrbovalnici so poskrbeli za vsa potrebna živila, zadostna količina in kvaliteta hrane sta vplivali tudi na zadovoljivo zdravstveno stanje begunskega prebivalstva, kar se je zdelo piscu še posebej potrebno poudariti, ko je primerjal razmere med begunci drugod po taboriščih, kjer so »umirali od kraja«, medtem ko je v koloniji umr-

ljivost padla pod povprečje; število beguncev se je v štirih letih z rojstvi povečalo za več kot 50.⁶⁵ Vsi seveda niso bili vedno povsem zadovoljni s prejetimi količinami dobrin, nekoč so »imeli v koloniji majhno revolucijo«, ko je prišla v pisarno skupina žensk, med njimi tudi »nekatero kate srbi jeziček in so imele pripravljene razne očitke«; v glavnem so se pritoževale nad premalo živili in zahtevale več blaga. Tajnik Kemperle in predsedstvo oskrbovalnice sta jih preusmerila kar na ekspozituro, komisar je pritožbo zabeležil in obljubil pomoč. V ozadju pritožb naj bi ne bilo le pomanjkanje, temveč številne prepovedi oziroma omejitve za begunce.

Za leto 1916 je Kemperle navdušeno ocenil, da je bilo videti, kot da bi si vsi begunci »zaarali večno življenje«, saj skoraj nihče ni bil bolan in nihče ni umrl, zimski meseci leta 1917 pa so prinesli skrb za zdravje in življenje begunske skupnosti. Tako je leto 1917 skoraj vsak teden zaznamovala smrt v begunski koloniji.⁶⁶ Dne 10. februarja 1917 je temperatura pri vrbovskih barakah padla na 24 stopinj pod ničlo, ženske pa so iz Mozirja tovorile premog, da bi pogrele mrzle barake. A vse to ni pomagalo in mraz je povzročil, »da sta začeli smrt in bolezen med našo kolonijo precej gospodariti«, krivdo pa je »dnevničar« pripisal tudi pomanjkanju živil in slabi prehrani, kar je vodilo v splošno oslabelelost. Umirali so predvsem otroci in starejši, posebej je zabeležil smrt matere petih otrok.⁶⁷ Po pisanju *Slovenca* sta bila posebno zahtevna prva meseca leta 1918, 19. februarja 1918 je namreč poročal o 11 umrlih v tem letu, obenem pa v tolažbo pridal, »da imamo vedno tudi precej rojstev, 'Štajercev' in 'Štajerk' je med našo kolonijo razmero-

62 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 15. marca 1917.

63 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 20. aprila 1917.

64 *Slovenec*, 2. 8. 1917, str. 4, »Primorske novice. Pritožba izmed beguncev«.

65 Vuk, *Zgodovina*, str. 6.

66 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 19. aprila 1917.

67 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 13. februarja 1917.

ma prav lepo število. In še nekaj: tudi 3 poroke smo imeli letos.«⁶⁸ Skrb za zdravje begunck in beguncev je zadruga sicer zagotavljala s potrebnimi zdravstvenimi storitvami, ki jih je tudi plačevala. Svoje k slabemu razpoloženju je prispevalo tudi vreme, zima se ni umaknila pomladi, bližnje planine je še konec aprila 1917 pobelil sneg in »sive težke megle pritiskajo tudi misli k tlom [...]«.⁶⁹

VPRAŠANJE PODPOR

Enega najbolj perečih problemov v begunstvu – podpor – se je zadruga lotila z ustanovitvijo posredovalnice za begunsko in vojaško podporo ter druge begunske zadeve, kar je očitno zmotilo tudi mozirskega kronista. Proti koncu vsakega meseca je namreč posredovalnica prejela begunske pole, na podlagi katerih je bila dodeljena višina podpore. Te so očitno povzročale zavist in »prijateljske ovadbe«, zaradi katerih so nekaterim podpore odvzeli, drugim pa znižali, pri čemer je ključno vlogo igrala prav posredovalnica, ki je v takšnih primerih posredovala.⁷⁰ Podpore so bile, tako kronist Kemperle, karakterizacija ljudske sebičnosti: če je kdo po pomoti prejel preveč podpore, je molčal, če pa je bila podpora nižja od pričakovane, »se ji zablise v glavi in pride se pritoževati«.⁷¹ Način, kako je zadruga s posredovalnico urejala razdeljevanje podpor v koloniji, je zmotil tudi političnega komisarja v Mozirju, zato sta 24. marca 1917 predstavnika beguncev Vuk in Kemperle odšla na »daljšo konferenco«, saj sta bila kolonija in njeno vodstvo deležna sistematične gonje tako zaradi posredovalnice kot zaradi oskrbovalnice. Slednjo je vodil od kupcev izvoljen izvršilni odbor zaupnikov, čemur komisar ni mogel oporekati, medtem ko se je »zahrbtna kampanja« zaradi podpor nadaljevala: »Postalo je jasno, da ima komisar nekega tretjega zaupnika, ki ima za njegovim hrbtnom nekako vrhovno kontrolo, a pri tem ni objektivno temveč se da voditi od osebnih in strankarskih nagibov. Vsled tega je postal položaj za zaupnika nevzdržljiv. Njunima besedoma [sic] se je verjelo le na pol in v mnogih slučajih sta morala – skoro kakor obtoženca – braniti svoje stališče. Nujna posledica je bila, da sta včeraj komisarju povedala, da si kontroliranja od kake pristranske tretje osebe ne moreta pustiti dopasti, ter zato odlagata zaupništvo. Komisar pa odpovedi ni hotel vzeti na znanje, ter je izjavil, da se na tajnega zaupnika ne bo več oziral, ker je videl, da

ni bil nepristranski. Upajmo, da bo sedaj tudi ta gonja prenehala.«⁷²

Razraščajoča se birokracija je rdeča nit Kemperletove zadružne kronike, še posebno v postopkih razdeljevanja socialnih podpor: »V večno slavo birokratizma in uradnega šimelna v velikem času, ko krvave na frontah milijoni, v zaledju pa gospodari iblajtarski duh«. Sem sodijo tudi ukrepi celjskega glavarstva v zvezi z begunskimi podporami, saj so bili begunci, zlasti pa begunke, ki so prejemale podporo in niso delale, poslani na delo v tovarno v Polzeli, sicer bi jim odvzeli begunsko podporo. Zadevo so vzeli v roke celo orožniki, med begunskim prebivalstvom pa je naredba vzbudila nemalo razburjenja, a se je to hitro poleglo, ko se je izkazalo, da je ukaz celjskega glavarstva pomotoma prišel do savinjskih županstev.⁷³ Sredi julija 1917 je bil sprejet novi begunski zakon, ki je uzakonil predvsem dotedanje prakse pri nameščanju beguncev in s tem njihove upravičenosti do podpor, ki jih je iz prejemnikov v begunskih taboriščih in kolonijah razširil na tiste, ki so bivali izven taborišč in kolonij, pa tudi za te se je izračun spremenil. Tako so bile potrebne osvežene prošnje, pri čemer je posredovalnica nudila vso administrativno podporo.

Dne 20. maja 1917 so predstavniki mirnske zadruge obiskali in popisali begunsko kolonijo v Šmartnem ob Paki. Sodila je pod slovenjegraško glavarstvo, a v zadevah oskrbe in begunskih podpor beguncem ni bila posebno naklonjena; upravna meja je v reševanju begunskih zadev povzročala težave na obeh straneh, saj so begunci in begunke iz Šmartnega ob Paki prejemali živila pri »mirenski« oskrbovalnici, čeprav ni bila pristojna zanje, vendar pa vsem prav iz tega razloga niso mogli pomagati, ker je bilo prošnje preveč. Obisk kolonije je bil namenjen prav temu, da bi jo popisali ter tako imeli natančne podatke v primeru, da bi zastopali tudi to kolonijo ali zanjo celo prevzeli celotno aprovizacijo. Popisa so se udeležile skoraj vse družine, ki so s seboj prinesle tudi kopico pritožb.⁷⁴

ŠOLSKA SKUPNOST IN DRUŽABNO ŽIVLJENJE

Vse dobrobiti skupnostnega življenja v sicer neugodnih begunskih razmerah so se pokazale tudi pri organizaciji šolstva in družabnega življe-

68 Slovenec, 19. 2. 1918, str. 2, »Goriški begunci v Zg. Sav. Dolini«.

69 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 23. aprila 1917.

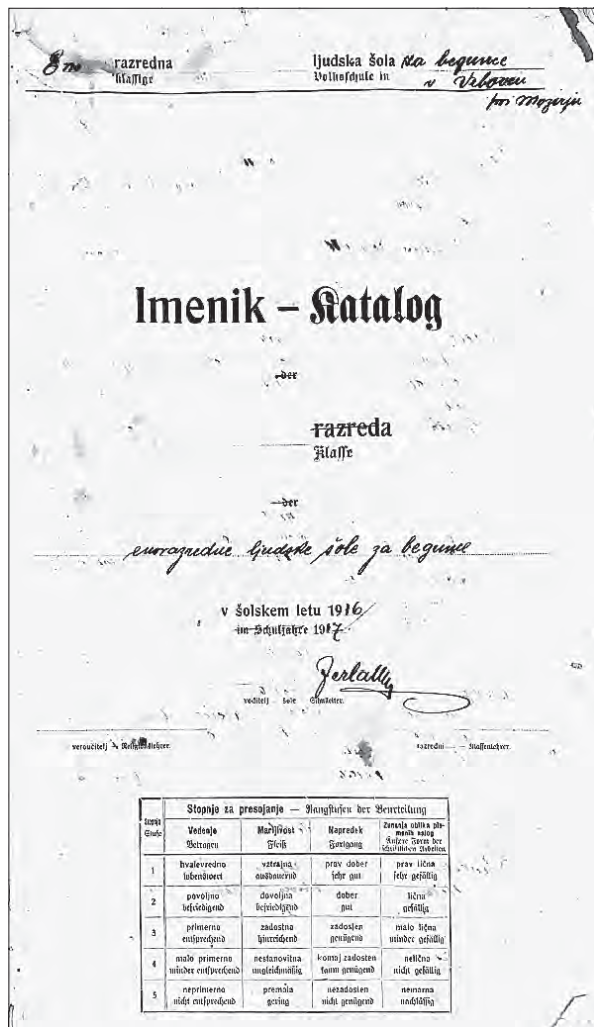
70 Videčnik, Primorski begunci, str. 20.

71 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 20. marca 1917.

72 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 24. marca 1917.

73 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 29. marca 1917.

74 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 20. maja 1917.

Redovalnica begunske ljudske šole v Nazarjah
(PANG 1108, t. e. 5).

nja. Zadruga je namreč ustanovila ljudsko šolo⁷⁵ ter prirejala pevske in igralske nastope. Tako so »dajali pobudo domačinom, od katerih so bili mnogi pod uplivom nemškutarstva«, zato je zadruga uživala tudi podporo mozirskega župana.⁷⁶ Po poročanju časopisa *Amerikanski Slovenec* je zadruga slovensko ljudsko šolo za begunce v Vrbovcu odprla 22. januarja 1916,⁷⁷ vpisi v »Razrednici – Glavnem imeniku enorazredne ljudske šole za begunce v Vrbovcu pri Nazarjah. Šolsko leto 1915/1916« – pa kažejo na začetek pouka 20. januarja 1916.⁷⁸ V šolo je bilo vpisanih 80 otrok. Šolo in pouk je vodil Anton Ferlat iz Rupe pri Mirnu (1875 (?)–1965),⁷⁹ ki je tam živel z družin-

75 O ustanovitvi ljudske šole je objavljeno poročilo: *Slovenec*, 17. 2. 1916, str. 2, »Novice od mirenske Čevljarske zadruge«; *Slovenski učitelj*, 1916, št. 3, str. 71, »Učiteljski vestnik«.

76 Vuk, *Zgodovina*, str. 6.

77 Videčnik, *Primorski begunci*, str. 47.

78 PANG 1108, Anton Vuk, t. e. 5, Imenik enorazredne šole.

79 Novica o smrti in zahvala družine, objavljeni v *Katoliški*

no,⁸⁰ medtem ko je verouk prevzel gvardijan frančiškanskega samostana v Nazarjah (tedaj Nazaret), pater Kerubin Tušek (1876–1943). Šola je delovala v leseni baraki, ki jo je zgradila Čevljarska zadruga, pričakovali pa so tudi odprtje obrtnih šol.⁸¹ V zimskih mesecih leta 1917 je zaradi mraza pouk včasih odpadel. Učitelj je ocenjeval vedenje, marljivost, verouk, branje, pisanje, učni jezik in nazorni nauk ter računstvo v zvezi z geometričnim oblikoslovjem. Šolanje se je nadaljevalo (vsaj še) naslednje šolsko leto, čeprav je Kemperle 11. marca 1917 poročal, da so učitelja vpoklicali k vojakom, kar je pripisal »moderne-
mu birokratizmu«, oziroma njegovim napakam. Učitelj Ferlat je namreč na glavarstvo v Celju naslovil prošnjo za oprostitev, ki je tam obležala za 9 mesecev in ni bila poslana pristojnim službam, ko pa je prišel poziv in je vodstvo zadruga interveniralo na glavarstvu, so prošnjo sicer našli, a po zapisu sodeč niso bili uspešni: »Našim številnim otrokom, ki jim je telesna hrana že odvzeta, naj bo sedaj še duševna.«⁸²

Poseben dan za šolske otroke je bil 9. maj 1917, ko so praznovali rojstni dan cesarice Cite; praznovanje se je začelo z jutranjo mašo, potem pa so imeli otroci prosto.⁸³ Šolsko poslopje je služilo tudi lokalnemu okolju, saj je imelo napeljavno elektriko in je na primer 4. junija gostilo predavanje učiteljskega društva za gornjegrajski okraj o gobah s »skioptičnimi slikami«; predavatelj je bil načelnik deželne učiteljskega društva v Gradcu, ki je »razkril pred nami res skoro docela nov svet. Ker pa je ta nov svet zelo raznolik in obsežen je predavatelj opravičeno poudarjal, da nas s svojim predavanjem ne misli seznaniti s celo materijo, temveč hoče dati samo impulza, da se bomo za to vprašanje zanimali. [...] Edina abnormaliteta je bila, da je bilo v Vrbovcu predavanje – nemško.«⁸⁴ V begunstvu so oživili tudi društveno dejavnost, saj je konec februarja 1917 prvič po letu 1913 potekal občni zbor Podpornega društva v Mirnu, njegovo finančno stanje pa se je prav med vojno zelo popravilo.⁸⁵

glas, 25. 3. 1965. V novici o smrti je zapisano, da je dočakal visoko starost 90 let.

80 Družina Ferlat je januarja 1918 doživela družinsko tragedijo, saj je v begunstvu umrla 14-letna hči Vanda, o čemer je poročal *Slovenski narod*, 15. I. 1918, str. 3.

81 Videčnik, *Primorski begunci*, str. 47.

82 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 11. marca 1917.

83 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 9. maja 1917.

84 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 5. junija 1917.

85 Videčnik, *Primorski begunci*, str. 20.

PRAZNIČNI DNEVI

Prazniki so bili za begunce posebna izkušnja, spremljala jih je skrb za domača ognjišča, saj so nemalokrat slišali »zamolkle pozdrave z juga. Včasih je to grmenje tako intenzivno, da človeka prav strese.«⁸⁶ Grmenje je napovedovalo Cadornovo novo ofenzivo, »upajmo, da je Borojevič dobro pripravljen in bo Cadorna zopet odnesel krvavo glavo,« je uradna poročila s komentarjem pospremil kronist. V prihajajoči pomladi je opazil tudi naraščajoče domotožje, saj je »[b]lutara vojske in begunstva [...] postala pretežka in od nikoder ni blagoslovljenega žarka. Zato je edino kar človeka dviga k višku upanje, da bo že še prišel čas, ko se bo vrnil v svoje ljube kraje, je hrepenenje po solnčnem domu.«⁸⁷ Begunska skupnost je skupaj obhajala god Sv. Jožefa – »Pepc in Jožetov je veliko na svetu, zato se je praznik sc. Jožefa praznoval navadno v znamenju veselja. Pepc je sicer še vedno dovolj, toda marsikaterega Jožeta je v zadnjih letih zakrila hladna ruša, zato je bilo godovanje [...] bolj klavrno.«⁸⁸ Kronika je »ujela« tudi obhajanje velikonočnih praznikov, na cvetno nedeljo 1. aprila 1917 so begunci spremljali drugačno praznovanje, saj so prvič videli, kako so domačini nosili butare bršljana in drugega zelenja, ki je bilo pritrjeno na skupaj zvezane dolge palice, okrašene pa so bile z večbarvnimi papirnatimi trakovi, nekatere so bile obložene tudi z jabolki in orehi. »Oljk seveda letos nič.«⁸⁹ Begunska kolonija je tako kot domačini bridko občutila tretjo veliko noč v svetovni vojni: »Ni bilo belih gubanc in okusnega maslenjaka, ter se tudi v ostalem mize niso posebno šibile: v revi in pomanjkanju je velika večina ljudi preživela, če ne pretrpela najveselejše praznike v letu, praznike mlade noči in kipečega pričakovanja.«⁹⁰

Razpoloženje je dodatno kvarilo slabo vreme, predvsem pa grozeče popolno pomanjkanje moke, a na veliki četrtek je prišlo obvestilo o dobavi bele pšenične moke, ki so jo na veliko soboto razdelili po 60 dkg na osebo, teden dni po veliki noči pa so dobili dodatno pošiljko in razdelili kar po 2 kilograma moke na osebo. Tudi ob tej priložnosti je na dan prišla pristna človeška zavist, saj je bilo koloniji namenjenih 700 kilogramov moke, spravljenih v 80-kilogramске vreče, kar je

pomenilo 20 kilogramov več od določene količine. To je prišlo na uho mozirskemu komisarju, ki je ukazal eno vrečo umakniti, in tako je zadruga dobila 60 kilogramov manj, a je moral na vztrajanje vodstva zadruge to razliko že naslednji dan povrniti.⁹¹ Med velikonočnimi prazniki so ustavili proizvodnjo za 4 dni.

Povsem presenetljivo pa je potekalo praznovanje 1. maja, ki je bilo, tako kronist, dotlej osovraženo, ker so birokrati v njem videli kali revolucije. Toda leta 1917 je zadruga dobila navodilo, naj bo 1. maj praznik, če si je delavstvo tako zaželelo, in tako so 1. maja počivali, a brez zborovanja. Le lokalni orožnik je poizvedoval, zakaj so imeli delavci dela prost dan. Tajnik Kemperle je spremembo pripisoval naraščajočemu vplivu socialne demokracije, njeni vlogi v prizadevanjih za mir in vplivu ruskih boljševikov, ki so vzeli »v roke palmo miru«,⁹² a upanje na morebiten mir je izzvenelo že v nekaj dneh, saj »so se socialdemokrati vдали zmoti ko so mislili, da bodo imeli na sedanje ruske mogotce poseben vpliv.«⁹³ Dela prost dan je bil tudi praznik Marijinega vnebovzetja, ki so ga obeležili z velikim romanjem k cerkvi na Brezjah nad Mozirjem ter sejmom naslednjega dne v Mozirju. Kronistu se je zdelo, »da hočejo ljudje drug drugega potolažiti svoje bolesi in gorje [...] Mogoče pa je tudi, da jih romanje in popotovanje rešuje raznih težkih misli«⁹⁴ in zato radi hite od doma.«⁹⁵ Obdani s Kamniško-Savinjskimi Alpami so več časa načrtovali izlet v planine in ga v zadnjem tednu avgusta tudi uresničili – okoli 20 pohodnikov se je naložilo na tri vozove in se odpravilo na Ojstrico (2350 m): »Pretrgali smo vse zveze s svetom in odhiteli v blagodejno samoto planin. [...] Planinski zrak je zdravil in hladil naše živce kot nebeška mana lačne želodce Izraelcev.«⁹⁶ V begunstvu niso pozabili na svoje prijatelje in podpornike, ki so se jim zahvalili s priložnostnimi voščili.⁹⁷

NOVICE IN POLITIKA

Begunska kolonija je torej spremljala politično dogajanje v svetu ter novice o dogajanju na

86 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 19. januarja 1917.

87 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 16. marca 1917.

88 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 19. marca 1917.

89 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 1. aprila 1917.

90 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis od 5. do 18. aprila 1917.

91 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis od 5. do 18. aprila 1917.

92 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 1. maja 1917.

93 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 6. maja 1917.

94 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 11. julija 1917.

95 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 15. avgusta 1917.

96 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 22., 23., 27. in 25. avgusta 1917.

97 Domoljub, 3. 1. 1918, str. 10.

domači fronti. Vsaka pozitivna novica je vzbudila upanje na vrnitev, vsaka je bila priložnost za izraz gneva nad italijanskim nasprotnikom: »*Bog živi vrle branilce! Ob naših skalah si bodo Italijani razbili svoje roparske glave,*« je zapisal Kemperle med 10. soško bitko.⁹⁸ Vendar je moral čez dober teden poročilo o bitki dopolniti z ugotovitvijo, da je italijanska ofenziva ustavila ves civilni železniški promet po južni železnici.⁹⁹ Toda v časih, ko je bilo malo veselih vesti, ko se je najglasneje slišala želja po miru in so se množila poročila o splošnem pomanjkanju, neznosni druginji ter ranjenih in padlih, je kronist vendarle zabeležil »*tudi radostno – samozavestno vest: Italijani so še vedno tam kod so bili. Njihove pridobitve so tako malenkostne, da niti v poštov ne pridejo in niti od daleč ne odgovarjajo žrtvam. Naša fronta stoji neomajno. Italijani bodo izkpravili pa ob samih zmagah.*«¹⁰⁰ Enajsto soško bitko (17. avgust–15. september 1917) so skrbno spremljali, poudarili so angleško in francosko pomoč italijanski vojski.

Že 17. marca je Kemperle poročal, da je bila revolucija v Rusiji glavni predmet pogovorov: »*Ker je vsaka bilka dobra, da zida človek v nesreči optimistične gradove v oblake, si seveda tudi posledice ruske revolucije kolikor mogoče optimistično razlagamo. Bog daj, da bi le pretežkih prevar ne bilo!*«¹⁰¹

Pomlad 1917 je prinesla odmrznitev političnih razmer v monarhiji, o ponovnem sklicu dunajskega parlamenta po več kot treh letih nedelovanja je poročal tudi Kemperle, ki sicer ni želel ugihati o poteku zasedanja, toda »[ž]elja po ustavnem življenju je skoro vseobča, zato se bo tudi nešteto sil in moči trudilo ustvariti z ustavnim življenjem plodnosna dejanja. Kakšni bodo uspehi, to ve bodočnost. Premnogo je v državi elementov, ki jim je vrhovno in vodilno načelo lastni, sebični – jaz, oziroma – mi. In tudi grof Clam¹⁰² kaže biti le cokla pri preustrojitvi države. Toda: chi vivrà, vedrà! [Kdor živi, bo doživel – prevod PS] Za nas je glavno, da je z zopetno vzpostavitev ustave zadušen moreči absolutizem, ki ni poznal drugega kot paragrafe, naredbe in zapore, ter neomejeno moč vladajočih in je dana možnost, da pri-

de ljudski glas zopet do veljave.«¹⁰³ Predsednik vlade Heinrich Clam-Martinic je 22. junija odstopil, pri čemer se je, tako Kemperle, »naša jugoslovanska delegacija v boju proti grofu Clamu eminentno odlikovala.«¹⁰⁴ Kronist je zabeležil tudi cesarjevo amnestijo za politične delikte in mlademu cesarju pripisal, da je »spontano afirmiral, da hoče čista, jasna pota brez nedemokratske supremacije kakega naroda ali stanu«,¹⁰⁵ kar je po kronistovem mnenju tudi spodbudilo nezaupnico vladi s strani nemških nacionalcev v državnem zboru. Vznemeno je komentiral pohod demokracije v monarhiji: »Cesar se je javno priznal za pristaša pravega demokratizma, parlament izpričuje polno življenjsko moč in v vrstah onih, ki so bili vsled svoje gospodarske želje največja ovira vsakega pravega avstrijskega demokratizma, med nemškimi nacionalci se je začelo svetlikati. Pritisk svetovnega gorja sili tudi te trde glave k reviziji programa.«¹⁰⁶

Ko so se ustvarile možnosti, je bila kolonija tudi politično dejavna. Že 5. avgusta 1917 so v prostorih šole skupaj z domačini na zaupnem sestanku¹⁰⁷ gostili državnega in deželnega poslanca dr. Karla Verstovška (1871–1923), ki je analiziral dobo absolutizma ter razgrnil »ugodne perspektive« za prihodnost.¹⁰⁸ Na srečanju je poslanec Verstovšek našel »tope besede [...] za bedo beguncev in je priporočal domačinom in beguncem naj medseboj v miru, slogi in prijateljstvu žive. Zlasti naj se odvadijo grdega ovajanja in sebičnosti, ker si pletemo s tem lastni bič.«¹⁰⁹ Srečanje so zaključili s sprejetjem skupne resolucije domačinov in beguncev: »Slovinci, štajerski domačini in goriški begunci, zbrani na zaupnem sestanku, dne 5. avgusta 1917 v Vrbovc pri Mozirju, izrekamo poslancu dr. Verstovšku za njegovo poročilo toplo zahvalo, odobrujemo ustanovitev in delovanje 'Jugoslovanskega kluba' v državnem zboru in ga pozivamo, naj neomajno vstraja na stališču deklaracije z dne 30. maja t. l., ki vsebuje pravi politični cilj nas Jugoslovancev. V svrhu združitve in okrepitve vseh narodnih sil odobrujemo čimprejše ustanovitev 'Narodnega sveta' za vse slovenske pokrajine na pra-

98 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 21. maja 1917.

99 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 25.–30. maja 1917.

100 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 25.–30. maja 1917. V 10. soški ofenzivi (12. 5.–5. 6. 1917) je italijanska vojska zabeležila 36.000 mrtvih, 96.000 ranjenih in 27.000 zajetih, na avstro-ogrski strani je bilo 7300 mrtvih, 45.000 ranjenih in 23.400 zajetih.

101 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 17. marca 1917.

102 Heinrich Karl Maria Graf von Clam-Martinic (1863–1932) je bil avstrijski ministrski predsednik med 20. decembrom 1916 in 23. junijem 1917.

103 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 25.–30. maja 1917.

104 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 8.–25. junija 1917.

105 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 5. julija 1917.

106 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 11. julija 1917.

107 Tako je bilo srečanje predstavljeno v *Naša moč*, 17. 8. 1917, str. 1, »Jugoslovansko vprašanje. Narodni svet«. O njem je pisal tudi članek *Straža*, 10. 8. 1917, str. 1, »Jugoslovansko vprašanje. Narodni svet«.

108 PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruge v Mirnu 1917, zapis 6. avgusta 1917.

109 *Naša moč*, 17. 8. 1917, str. 1, »Jugoslovansko vprašanje. Narodni svet«.

vični demokratični podlagi in pozivamo merodajne činitelje, med njimi zlasti tudi vodstvo V. L. S., da takoj vkrenejo vse potrebne korake, da se 'Narodni svet' čimprej ustanovi.« Posebno resolucijo je predlagala tudi begunska delegacija in je bila sprejeta z navdušenjem: »Goriški begunci, zbrani na zaupnem sestanku dne 5. avgusta t. l. v Vrbovcu pri Mozirju, izrekajo 'Jugoslovanskemu klubu', zlasti poslancem Fonu, dr. Kreku in dr. Verstovšku najpristrčnejšo zahvalo, da so se ponovno krepko in z uspehom zavzeli za begunske potrebe«,¹¹⁰ pri čemer so imeli verjetno v mislih sprejetje begunskega zakona.

Po vzniku deklaracijskega gibanja je zadruga organizirala »prvo poskušno zborovanje za osamosvojitve jugoslovanskih narodov« v baraki zadruga, na katerem je govoril državni poslanec dr. Karel Verstovšek, ki naj bi izbral kolonijo za zborovanje zato, ker je imel zaupanje v Primorje, zborovanje pa se je posrečilo kljub navzočnosti in intervenciji žandarjev.¹¹¹ Vuk sicer ne datira tega zborovanja, časopisni viri pa poročajo o kar nekaj shodih in/ali udeležbi goriških begunk in beguncev. Dne 14. februarja 1918 je imela »Oskrbovalnica« letni občni zbor z množičnim obiskom, saj se ga je udeležil vsaj po en predstavnik vsake begunske družine (300). Zbor je bil politično obarvan in je sprejel resolucijo, v kateri se begunska kolonija »enoglasno pridružuje majniški deklaraciji in prosi jugoslovanske poslance, naj se brez ozira na levo in desno bore, dokler ne bo uresničena. Trpljenje begunstva nas je še bolj utrdilo, da radevolje prenesemo vse, dokler ne dosežemo svojega narodnega cilja: svobodne Jugoslavije.«¹¹²

Časopis *Slovenski gospodar* je 28. marca 1918 poročal o shodu v Mozirju za mozirsko in rečiško občino, ki je potekal 24. marca 1918 in ga je na poti z deklaracijskega zborovanja v Velenju obiskal poslanec Verstovšek. Izjave v podporo Majniški deklaraciji je Jugoslovanskemu klubu predala tudi begunska kolonija v Mozirju, 25. januarja 1918 so goriški begunci iz kolonije v Mozirju zbrali kar 661 podpisov.¹¹³ Shod naj bi potekal v gostilni Stermšek, za predsednika shoda pa sta bila imenovana oba župana, Veit in Brinovšek. Poslanec dr. Verstovšek je svoj nagovor namenil aktualnim gospodarskim in političnim razmeram, o katerih so razpravljali tudi v državnem zboru. Deklaracijski shod je soglasno podprl dejavnost Jugoslovanskega kluba in dr. Verstovška.¹¹⁴ Begunci so

se udeležili tudi zborovanja v podporo Majniški deklaraciji v Sv. Mihaelu pri Gornjem Gradu 3. novembra 1918 in Žalcu 17. marca 1918.¹¹⁵ Po poročanju A. Vuka naj bi se mirenski begunci javili kot prostovoljci v jugoslovanske odrede v bojih za Koroško.¹¹⁶

O tem, da se je zadruga povezala z lokalnim okoljem in želela v njem zapustiti sled svoje begunske prisotnosti, priča tudi udeležba zadruga pri gradnji kapele na grajskem dvorišču. H gradnji kapelice sv. Jožefa se je zaobljubil kanonik Šiška, če bi se uprava gornjegrajskega posestva izvila iz težkega položaja, v katerem se je znašla, kot v svojem dnevniku piše nadškof Anton Bonaventura Jeglič. Nadškof je namreč 31. maja 1917 položil temeljni kamen za kapelo in grad preimenoval v Marijin grad, kot je bilo namenjeno ob pridobitvi gradu Vrbovec (Altenburg) za ljubljansko škofijo leta 1617.¹¹⁷ Na slovesnosti so peli goriški begunci. Cerkev naj bi bila tudi »pomnik težkih dni«, je zapisal mirenski kronist, oziroma je zaslužila »pomen vojne kapelice, spomenika največje vseh vojn, kar jih je svet videl«, ker je zadruga prispevala k stroškom za njeno izgradnjo.¹¹⁸ Kemperle je v kroniko nekoliko cinično pripisal, da »bodo imeli ljubljanski gospodje najbližje priliko maševati.«¹¹⁹ Pri kopanju temeljev so našli na ostanke nekdanje trdnjave, odkrili so stopnice, tlake in zidove.¹²⁰

Kljub vsakodnevni utrupi begunske kolonije, zaznamovanemu z delom, vojaškimi vpoklici, oskrbo z materialom, hrano, obleko in posteljino, razdeljevanjem begunskih podpor, z nerazumnimi birokratskimi ovirami in škodljivimi ovadbami, je zadruga že v begunstvu načrtovala delovanje za čas po vojni.¹²¹ Načrtovali so nakup novih strojev za različne postopke pri proizvodnji čevljev in lastno strojarjo, ker so pričakovali veliko pomanjkanje usnja po vojni, s ciljem postati konkurenčni podobnim podjetjem.¹²² Anton Vuk

¹¹⁵ Vuk, *Zgodovina*, str. 6.

¹¹⁶ Na seznamu borcev za severno mejo, ki ga je pripravil mag. Radovan Pulko, je ime enega Mirenčana (Tratnik Celestin, Orehovlje 1899–1978), ki je bil pripadnik Slovenskega planinskega polka. Gl. Zveza društev general Maister, Seznam borcev (<https://www.zvezadgm.si/seznam-borcev/>) (18. 9. 2025).

¹¹⁷ Jegličev dnevnik, str. 709.

¹¹⁸ *Ilustrirani glasnik*, 4. 10. 1917, št. 5, str. 38–39, »Tristoletni spomin na škofa Tomaža Hrena v Marijinem gradu«.

¹¹⁹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 2. maja 1917.

¹²⁰ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 10. maja 1917.

¹²¹ PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 24. do 30. aprila 1917.

¹²² PANG 1108, Vuk Anton, t. e. 5, Dnevnik Čevljarske zadruga v Mirnu 1917, zapis 11. maja 1917.

¹¹⁰ *Naša moč*, 17. 8. 1917, str. 1, »Jugoslovansko vprašanje. Narodni svet«.

¹¹¹ Vuk, *Zgodovina*, str. 6.

¹¹² *Slovenec*, 19. 2. 1918, str. 2, »Goriški begunci v Zg. Sav. dolini«.

¹¹³ Stavbar, *Majniška deklaracija*, str. 96.

¹¹⁴ *Slovenski gospodar*, 28. 3. 1918, št. 13, str. 4, »Shod v Mozirju«.

je del teh načrtov udejanjal že v begunstvu ter tako pripravil temelje za vrnitev kolonije v Miren.

OBNOVA IN VRNITEV V MIREN

Umik bojev s soške fronte jeseni 1917 je omogočil organizacijo obnove in od pomladi tudi vračanje beguncev.¹²³ Takrat je zadruga organizirala začetek obnovitvenih del porušene tovarne v Mirnu, z obnovljenimi stavbami pa je omogočila tudi vračanje beguncev. Toda stanje v Mirnu je bilo katastrofalno, saj je bilo od 305 hišnih števil kar 204 popolnoma porušeni in 95 močno poškodovanih, le 9 pa jih je bilo mogoče popraviti. Tudi uničenje polj in drugih obdelovalnih površin je bilo izredno veliko. Večina vojne škode je nastala zlasti zaradi topniškega obstreljevanja.¹²⁴

Eden od pomembnih ukrepov za vzpostavitev osnovnih pogojev za življenje v porušnem kraju je bila demontaža več kot 100 italijanskih vojaških barak na Krasu, ki so jih prepeljali v Miren, da bi vanje naselili tiste begunce, katerih domovi so bili v vojni porušeni. Ustanovljena je bila ljudska kuhinja in zavetišča za tiste begunce, ki so občasno prihajali v Miren, da so obdelali polja in pripravili vse potrebno za vrnitev družin iz begunstva. V začetku leta 1918 naj bi se v Miren za stalno vrstile dve do tri družine.¹²⁵ Zadruga je odprla skladišče za kmetijsko orodje, železnino, različno posodo in predmete, ki bi jih begunci potrebovali ob vrnitvi, za obnovo kmetijske dejavnosti pa so priskrbeli dve mlatilnici, s katerima so omlatili prvo po vojni posejano žito. Tako je zadruga za silo pripravila osnovne pogoje za vrnitev beguncev, ki je prav tako potekala ob skrbnih pripravah zadruga – priskrbeli so železniške vagoni in brezplačen prevoz z vlakom, a je vračanje trajalo vse do leta 1920, »ko je zaključila svoje poslovanje v begunstvu«.¹²⁶

Slovenske begunke in begunci so se iz begunskih taborišč in kolonij po nekdanji monarhiji vračali večinoma preko novega begunskega taborišča v Strnišču pri Ptuj, znanega kot Sternal, med prvo svetovno vojno taborišča za vojne ujetnike ter vojne bolnišnice. Organizirano in kontinuirano vračanje slovenskih beguncev iz avstrijskih begunskih taborišč se je začelo po kobarškem preboju oktobra 1917,¹²⁷ ko po oceni poveljnika soške armade generala Svetozarja Boroevića z vojaškega vidika ni bilo ovir za postopno vrnitev

beguncev. Razmere na nekdanjem bojišču so bile slabe, vasi so bile delno ali celo povsem porušene, zemlja je bila opustošena, družbo pa je bilo treba obnoviti ekonomsko, socialno in politično, a najprej temeljno bivanjsko.¹²⁸ Obnova porušeni krajev in vračanje beguncev sta bila procesa v enem, država ju je obravnavala v vzajemni odvisnosti, zaključek procesa pa ni bil sočasen, saj je obnova trajala še dolgo v dvajseta leta 20. stoletja; v začetku tega desetletja so se vrtnili tudi zadnji begunci iz Strnišča pri Ptuj, del pa se jih po zavestni odločitvi ni želel vrniti v domače kraje, ker jih je okupirala italijanska vojska, okupacijske in kasneje politične oblasti pa so jasno pokazale, na kakšen način bodo vladale na etnično mešanem ozemlju nekdanjega Avstrijskega primorja. Tako je tudi Spodnja Štajerska ostala in postala nov dom slovenskih primorskih beguncev in begunk, v Celju je po spominu A. Videčnika orožništvo postalo pretežno primorsko, spominjal pa se je primorskih priimkov Špacapan, Pipan, Bradač in Drugovič. V Mozirju je ostal kamnosek Ivan Mrevlje (1882–1970) z ženo Heleno in številno družino (11 otrok); takrat je bil edini kamnosek v dolini, pa tudi kulturnik, zlasti pevec in igrlec na več instrumentov.¹²⁹ Osebna usoda Mrevljeta in njegove družine med drugo svetovno vojno¹³⁰ je ena od številnih usod primorskih Slovenk in Slovencev na Štajerskem med drugo svetovno vojno, ko so bili prav oni, t. i. čiči (*tschitschi*),¹³¹ drugi na seznamu nemških okupatorjev za izselitev z okupiranega ozemlja, ker so veljali za narodno zavedne in slovenske nacionaliste.

Podobno izkušnjo so pred tem živeli slovenski Primorci in Primorci v nekdanjem Avstrijskem primorju z novim imenom Julijska krajina (*Venezia Giulia*), ko je ta postala najprej okupirani in leta 1920 anektirani del Kraljevine Italije, ki je na-

128 O tem Svöljšak, *Obnavljanje Goriške*, str. 98–105.

129 Videčnik, *Primorski begunci*, str. 52.

130 Večina družine je bila izseljena, razen dveh sinov, od katerih je eden padel v partizanih, drugi pa se jim je pridružil po vrnitvi iz nemškega ujetništva (gl. Hribernik, *Okupator* (<https://zb-nob-zgornja-savinjska.si/dediscina-nob/zapisi-franca-hribernika/okupator-in-borba-proti-njemu-4-del-mozirje-za-okupacije-nadaljevanje/>) (18. 9. 2025)). Mrevlje je izdeloval partizanske spomenike. Gl. Partizanstvo na zemljevidu (https://partizanstvo.si/filter/partisanmemorial/?page=46&sort=memorial_type) (18. 9. 2025).

131 To slabšalno poimenovanje je izhajalo iz besede »čičati/sedeti« ter so ga mariborski Nemci nadeli primorskim beguncem med prvo svetovno vojno, da bi pokazali na njihovo lenobo. Toda že leta 1909 je celjski časopis *Narodni dnevnik* zapisal nemško različico izraza »tschitschi« kot tisti, ki želijo brati časopise v maternem jeziku; gre za polemichen zapis o odnosu celjskih Nemcev do dvojezičnih napisov, ki so se pojavljali v mestu (*Narodni dnevnik*, 15. 6. 1909, str. 3, »Za progo Celje – Sp. Dravograd«).

123 Več v Svöljšak, *Vračanje*, str. 350–351. Gl. tudi: *Slovenec*, 19. 6. 1918, str. 3, »Goriški begunci v Zg. Savinjski dolini«.

124 Ferletič, *Vojna škoda*, str. 42.

125 *Slovenec*, 19. 2. 1918, str. 2, »Goriški begunci v Zg. Sav. dolini«.

126 Vuk, *Zgodovina*, str. 7.

127 O vračanju gl. Svöljšak, *Vračanje*, str. 347–362.

daljevala in nadgrajevala protislovensko politiko na »novih ozemljih«. Prisilne izselitve, ki so v prvi svetovni vojni dobile množični značaj, so postale nedokončana in ponavljajoča se zgodba 20. in 21. stoletja ter iz širše evropskega postale globalni fenomen.

FINANCIRANJE

Raziskava je bila izvedena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0052, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Pri raziskavi za pripravo prispevka niso bili ustvarjeni ali analizirani novi raziskovalni podatki.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica
Fond 1108, Vuk Anton

OBJAVLJENI VIRI

Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru

Kos CXVI., 13. avgust 1914, str. 945, št. 213, Cesarski ukaz z dne 11. avgusta 1915, l., o varstvu civilnih oseb, ki so se za namene vojskovanja siloma odstranile iz njihovega bivališča.

Kos VIII., 11. januar 1918, str. 81, št. 15, Zakon z dne 31. decembra 1917. l. o varstvu vojnih beguncev.

RGBI – Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich

VI. Stück, Nr. 19, 31. Jänner 1855, Kaiserliches Patent vom 15. Jänner 1855, womit ein neues Militär-Strafgesetzbuch über Verbrechen und Vergehen kundgemacht, und vom 1. Juli 1855 angefangen in Wirksamkeit gesetz wird.

Vuk, Anton: *Zgodovina čevljarske industrije in obrti v zvezi z združništvom in socialističnim gospodarstvom. Ob desetletnici ustanovitve današnjega podjetja Tovarna čevljev »Jadran«*. 1957, tipkopis (hrani avtorica).

ČASOPISI

Domoljub, 1918.

Ilustrirani glasnik, 1917.

Katoliški glas, 1965.

Koledar Mohorjeve družbe, 1915.

Narodni gospodar, 1915.

Naša moč, 1917.

Slovenec, 1916, 1917, 1918.

Slovenski gospodar, 1918.

Slovenski narod, 1918.

Slovenski učitelj, 1916.

Straža, 1917.

LITERATURA

Ferletič, Vojko: *Vojna škoda na Goriškem med prvo svetovno vojno: primer vasi Miren pri Gorici* (diplomsko delo). Nova Gorica, 2020. <https://repozitorij.ung.si/IzpisGradiva.php?id=4952&lang=slv>

Jegličev dnevnik: 1850–1937 (ur. Blaž Otrin, Marija Čipić Rehar). Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.

Klavora, Vasja: *Plavi križ: Soška fronta: Bovec 1915–1917*. Celovec: Mohorjeva družba, cop. 2000.

Komac, Jernej: *»Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Arhiv Republike Slovenije, 2022. <https://omp.inz.si/zalozba/catalog/book/147>

Kosi, Jernej: Evakuacija, beg in namestitve goriško-gradiškega civilnega prebivalstva v avstrijskem zaledju po odprtju Soške fronte: med brezhibno pripravljenimi načrti in njihovo kaotično izvedbo. *Begunci: slovenski begunci s soške fronte: zbornik* (ur. Ines Beguš, Marko Klavora). Nova Gorica: Goriški muzej Kromberk, 2016, str. 18–29.

Malni, Paolo: *Evacuati e fuggiaschi dal fronte dell'Isonzo. I profughi della Grande Guerra in Austria e in Italia. »Un esilio che non ha pari«. 1914–1918: profughi, internati ed emigrati di Trieste, dell'isontino e dell'Istria* (ur. Franco Cecotti). Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia; Gorizia: LEG, 2001, str. 395–426.

Podbersič, Renato: Msgr. Ivan Rojec in goriški begunci med prvo svetovno vojno. *Acta ecclesiastica Sloveniae* 2016, 38, str. 235–249. URN:NBN:SI:doc-9NH8V3YC

Prinčič, Vili: *V Brucku taborišču --- 1915–1918: 2015 ob stoletnici dogajanja*. Trst: ZTT = EST, 2015.

Skrbinšek, Josip: *Slovenski begunci na Češkem. Jugoslavija. Mesečnik napredne akademične omladine u Pragu*, 1, 1919, št. 2, str. 88.

Stavbar, Vlasta: *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforme do nove države (1906–1918)*. Maribor: Pivec, 2020.

Svoljšak, Petra: *Begunstvo med prvo svetovno vojno. Izseljenec: življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2001, str. 123–128.

Svoljšak, Petra: *Vojna – vzrok in spodbujevalka migracij: primer 1. svetovne vojne in slovenskega prostora. Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 226–244.

Svoljšak, Petra: *Vračanje slovenskih beguncev v porušeno Posočje. U sjeni Velikoga rata: odraz ratnih zbiranja na život istarskoga civilnog stanovništva: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanoga*

u Puli 13. – 15. listopada 2016 (ur. Mihovil Dabo, Milan Radošević). Pula: Istarsko povijesno društvo = Società Storica Istriana = Istrsko zgodovinsko društvo: Povijesni i pomorski muzej Istre = Museo storico e navale dell'Istria, 2019, str. 347–362.

Thorpe, Julie: Displacing Empire: Refugee Welfare, National Activism and State Legitimacy in Austria – Hungary in the First World War. *Refugees and the End of Empire* (ur. Panikos Panayi, Pippa Virdee). New York: Palgrave MacMillan, 2011.

Videčnik, Aleksander: *Laykaufova vojna kronika Mozirja: 1914–1918*. Mozirje: Občina, 2015.

Videčnik, Aleksander: *Primorski begunci v Zgornji Savinjski dolini*. Nazarje: Občina, 2015.

Zlobec, Andrej: *Za blagor očetnjave. Spomini od 1914 do 1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

SPLETNE STRANI

Hribernik, Franc: *Okupator in borba proti njemu. Mozirje za okupacije (nadaljevanje)*:

<https://zb-nob-zgornja-savinjska.si/dediscina-nob/zapisi-franca-hribernika/okupator-in-borba-proti-njemu-4-del-mozirje-za-okupacije-nadaljevanje/>

Partizanstvo na zemljevidu:

https://partizanstvo.si/filter/partisanmemorial/?page=46&sort=memorial_type

Slovenska biografija:

Brecelj, Marijan: Vuk, Anton (1883–1967) <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi826466/>

Kralj, Franc: Rojec, Ivan (1866–1928) <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi514705/>

Uredništvo: Rojec, Ivan (1866–1928) <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi514705/>

Uredništvo: Rojec, Ivan (1866–1928) <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi514705/>

Zveza društev general Maister, Seznam borcev:

<https://www.zvezadgm.si/seznam-borcev/>

Žrtve 1. svetovne vojne na Slovenskem (Sistory):

<https://www.sistory.si/ww1>

SUMMARY

Miren's Exiled Shoemaker Cooperative in the Savinja Valley

The article reconstructs the operations of Miren's exiled shoemaker cooperative in the Savinja Valley between the end of May 1915 and the end of the First World War. The reconstruction is based on two texts that shed light on the cooperative's existence and operations: its history, written in 1957 by its long-standing leader Anton Vuk, and the diary, kept by its secretary Leopold Kemperle, which

has only been preserved for the first eight months of 1917. The shoemaker cooperative was founded in 1907 at the initiative of Ivan Rojc, the parish priest of Miren and an enlightened cooperative member. At the onset of the First World War, the organization was forced to restructure and convert its manufacture almost overnight into military footwear production. When the war broke out between Italy and Austria-Hungary, the cooperative moved to Rečica in the Savinja Valley as the place of destination selected by its leadership. Shortly afterwards, the entire production was transferred, along with the workers and their families, altogether about 1,200 people taken in by the local population. The material preserved provides a detailed insight into the basic operations of the cooperative and the refugee colony. The production was dictated by the dynamics of war, war supplies, labour force, "friendly" denunciations, audits, and constant adaptation to market conditions. It is noteworthy that the shoemakers were initially exempt from military duty, given that the cooperative operated under the ministry of war and actively catered to the military economy. However, in 1917, they, too, began to be systematically enlisted due to the shortage of soldiers. Activities in the refugee colony centred on providing food, clothing, fuel, and bedding, as well as on refugee and military support, which the cooperative administered through care allowances. Exemption from military duty and receiving regular benefits often prompted anonymous denunciations, frequent visits by audit and military commissions, and even a criminal complaint filed against Anton Vuk. Although dismissed, the complaint caused the cooperative to be temporarily cut off from military supply. The colony set up a primary school, gradually resumed its social activities, and followed the developments on the home front and abroad. Moreover, in 1918, when the monarchy rekindled its political life and the May Declaration Movement took hold among the predominantly Slovenian-speaking population, the colony assumed an active political role and joined forces with the local population, which was generally supportive of the refugees and the cooperative, with very few accounts revealing a negative or hostile reception of the exiled community. Once the fighting on the Isonzo Front ended, preparations were undertaken to reconstruct the affected areas; the cooperative was actively involved in creating the conditions to resume the production and ensure the workers' return to Miren. The production process was relaunched soon after the war, and the very last refugees returned in 1920. The experience of Miren's exile shoemaker cooperative and refugee colony represents a model of addressing the refugee question in Austria-Hungary during the First World War, which provided for the refugees and enabled them to live freely away from the front line, while the unprovided for were collectively transferred to refugee camps or colonies—in the Slovenian case, especially to the Savinja Valley as well as Bohemia and Moravia.